

DAIKTAI CIVILINIŲ TEISIŲ OBJEKTŲ SISTEMOJE

Prof. dr. Vytautas Pakalniškis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Telefonas 271 45 87
Elektroninis paštas vypaka@mruni.lt

Pateikta 2005 m. birželio 7 d.

Parengta spausdinti 2004 m. rugsėjo 2 d.

Pagrindinės sąvokos: daiktas, civilinių teisių objektas, civilinio teisinio santykio objektas, daiktiniai teisiniai santykiai.

S a n t r a u k a

Šio straipsnio tikslas – atskleisti daikto, kaip civilinių teisių objekto, prigimtį ir jo santykį su kitais civilinių teisių objektais. Daikto, kaip subjektinės teisės objekto, ypatumas pasireiškia jo materialumu. Straipsnyje bandoma pagrįsti, kad dėl šių savybių daiktas civilinių teisių objektų sąrašė turi išskirtinę vietą. Tik daiktai turi vartojamąją vertę, todėl daiktas kaip vertybė yra civilinės apyvartos pagrindinis objektas, o kiti civilinių teisių objektai turi tik pagalbinę funkciją – aptarnauti civilinės apyvartos poreikius. Kaip ir daiktai, prie pagrindinių objektų priskirtini ir kiti absoliutinių santykių objektai – literatūros, meno kūriniai ir kitos asmeninės vertybės. Remiantis daiktinių kaip absoliutinių teisinių santykių ir reliatyvinių teisių santykių prigimties analize, straipsnyje įrodinėjama, kad absoliutinio santykio objektas yra prievolės vykdymo objektas. Todėl daroma išvada, kad reliatyviniai santykiai (prievolės) negali būti įgyvendinti atskirai, o tik aiškiai apibrėžtoje sąveikoje su absoliutiniais (daiktiniais) santykiais.

I v a d a s

Naujasis Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau CK) (*įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d.*) [1] buvo parengtas per gana trumpą laiką tik todėl, kad naujojo kodekso rengėjai maksimaliai panaudojo kitų valstybių civilinės teisės ir Europos Sąjungos teisės bendruosius principus ir konkrečius Europos Sąjungos teisės šaltinius. Tai palengvino įstatymų leidybą, tačiau aiškinti ir taikyti naujuosius civilinius įstatymus pasidarė sudėtingiau, nei įprasta, nes teisinė visuomenė susidūrė su neįprastomis, kitokio standarto teisinio reglamentavimo priemonėmis. Viena reikšmingesnių CK naujovių – jo pirmosios knygos trečioje dalyje pateiktas civilinių teisių objektų sąrašas, kuris rodo, kad Lietuvos įstatymų leidėjas, siekdamas didinti civilinės teisės veiksmingumą, pasirinko pliuralistinę civilinių teisių objekto doktriną¹.

Civilinių teisių objekto doktrina turi metodologinę reikšmę tiek CK sistemos ir struktūros formavimui, tiek sisteminam CK normų aiškinimui. Todėl pliuralistinis požiūris į civilinių teisių objektus jau rengiant kodekso projektą sukėlė teorinio ir praktinio pobūdžio diskusijų. Pirmiausia civilinio kodekso rengėjai, pasirinkę pliuralistinę objekto sampratą, susidūrė su nuosavybės teisės objekto problema. Civilinio kodekso pirmajame projekte nuosavybės teisės objektu buvo pripažintas tik materialus daiktas [2]. Šį prieštaravimą tarp civilinių teisių objekto ir nuosavybės teisės objekto sampratų dar labiau išryškino tai, kad Civilinio kodekso šeštojoje knygoje pirkimo-pardavimo sutarties objekto apibrėžime buvo nurodyta, kad, be daiktų, šios sutarties objektu gali būti ir turtinės teisės. Šio priešara-

¹ T. y. kad civilinių teisių objektu gali būti ne tik daiktas, bet ir kitos nematerialios vertybės.

vimo nepašalinus būtų tekę pripažinti, kad civilinėje apyvartoje gali būti ir toks objektas, kuris nėra nuosavybės teisės objektas. Tai, kad nematerialūs apyvartos objektai nėra nuosavybės teisės objektai, bando pagrįsti Rusijos mokslininkai [3, p. 332].

Tačiau Lietuvos įstatymų leidėjas, pasirinkęs šiuolaikinės Vakarų Europos nuosavybės teisės doktrinos suformuotą pliuralistinį požiūrį į nuosavybės teisės objektą, ir CK 4.38 str. įvirtino nuostata, kad nuosavybės teisės objektu gali būti ne tik daiktai, bet ir kitas turtas. Be to, šiame straipsnyje nustatyta, kad perduoti nuosavybės teisę gali tik pats savininkas arba savininko įgaliotas asmuo. Vadinasi, darytina išvada, kad civilinėje apyvartoje gali dalyvauti tik savininkai, o apyvartos objektas gali būti tik jų (apyvartos dalyvių) nuosavybe esantis turtas. Tokia Lietuvos įstatymų leidėjo pozicija panaikino nuosavybės teisės neapibrėžtumą, kai sutarčių objektas yra ne daiktai, o finansinis turtas, ir sudaro palankias prielaidas šiuolaikinės teisės doktrinos plėtotei Lietuvos teisinėje erdvėje. Tačiau pašalinus prieštaravimą tarp civilinių teisių ir nuosavybės teisės objektų sampratų, iškilo ir kitų teorinių problemų. CK 6.3 straipsnyje prievolių dalykas apibrėžiamas diferencijuotai. Šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodoma, kad „*Prievolės dalyku gali būti bet kokie veiksmai (...)*“, o antrojoje dalyje nustatoma, kad „*Prievolės dalyku taip pat gali būti bet koks turtas, taip pat ir tas, kuris bus sukurtas ateityje, (...)*“. Toks prievolės dalyko apibrėžimas, pirmiausia, kai kuriems mokslininkams sukelia abejonių, ar veiksmai iš viso gali būti civilinių teisių objektu [4, p. 149]. Antra, kyla klausimas, kodėl prievolės dalykas apibrėžtas skirtingose straipsnio dalyse, kokią tai turi reikšmę? Prievolių dalyko sampratos apibūdinimas sistemškai sietinas su CK 1.97 str., kuris, įtvirtindamas pliuralistinį požiūrį į civilinių teisių objektus, nustato, kad „*Civilinių teisių objektai yra daiktai, pinigai ir vertybiniai popieriai, kitas turtas bei turtinės teisės, intelektinės veiklos rezultatai, informacija, veiksmai ir veiksmų rezultatai, taip pat kitos turtinės ir neturtinės vertybės.*“ Tačiau įstatyme nurodyti objektai nediferencijuojami, t. y. tarsi įstatymų leidėjas visus objektus laikytų vienareikšmiai. Tačiau tokia išvada, mūsų nuomone, būtų abejotina, todėl keltina hipotezė, kad CK nurodyti civilinių teisių objektai nėra vienareikšmiai. Tokios hipotezės prielaida yra tai, kad vieni CK 1.97 str. nurodyti objektai yra absoliutinių teisių santykių, o kiti – reliatyvinių (santykinių) teisių santykių. Objektų sąrašė daiktai ir asmeninės vertybės, kurios yra absoliutinių civilinių teisių santykių objektai, mūsų nuomone, užima išskirtinę vietą. Jų ypatumas yra tas, kad absoliučios teisės įgyvendinamos ne kitų (pareigas turinčių asmenų), o paties teisės turėtojo veiksmais. Kita vertus, iš absoliutinių santykių objektų išsiskiria daiktai. Jų reikšmė yra ypatinga, nes tik jie turi vartojamąją vertę, t. y. gebėjimą tenkinti žmogaus poreikius. Todėl ir nematerialiosios vertybės, pvz., literatūros kūrinys, turi įgauti daikto formą (pvz., tapti knyga), kad jis galėtų tenkinti literatūros kūrinio vartotojo poreikius. Faktiškai tik dėl to, kad prekės ir paslaugos patektų vartotojui, o jų gamintojai ir tiekėjai gautų pajamų, kurios padengtų patirtas išlaidas ir duotų pelno, funkcionuoja visa civilinė apyvarta. Kiekviename civilinės apyvartos cikle susiformuoja civiliniai teisiniai santykiai, kurių objektas gali būti bet kas, kas nurodyta CK 1.97 str. Tačiau galutinėje apyvartos stadijoje beveik visada teisių santykių objektas yra materialios formos vertybė. Taip yra todėl, kad reliatyviniai ir absoliutiniai santykiai negali būti įgyvendinti atskirai, o tik aiškiai apibrėžtoje sąveikoje. Nagrinėjant objektų problemą reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad civilinio teisinio santykio objektas ir jo elemento – subjektinės teisės objektas ne visada sutampa. Toks nesutapimas būna prievolėse. Tačiau teisinėje literatūroje į tą problemą nesigilinama, paprasčiausiai teigiama, kad prievolė turi du dalykus – veiksmus ir įvykdymo dalyką [5], arba veiksmus vadina prievolės dalyku, o vertybes, kurias kreditorius gauna skolininkui įvykdžius prievolę, – prievolės vykdymo objektu [6, p. 35]. Akivaizdu, kad civilinio teisinio santykio ir subjektinės civilinės teisės objekto sampratos ir jų atribojimas, taip pat civilinių teisių objektų susistemimas nėra pakankamai išnagrinėtas, ir todėl tai tampa aktualia metodologine problema, o jos sprendimas – svarbia prielaida atskleidžiant funkcinis ir sisteminius ryšius tarp atskirų civilinių teisių santykių rūšių, CK sistemos elementų tinkamam suvokimui. Todėl šiame straipsnyje bus nagrinėjami civilinių teisių objekto sampratos ir jų sistemos probleminiai klausimai, kurie šiame civilinės teisės raidos etape, mūsų manymu, yra reikšmingi įveikiant šiuolaikinės civilinės teisės suvokimo ir jos taikymo patirties spragas. Daugiausia dėmesio bus skirta daikto, kaip civilinės subjektinės teisės objekto, ypatumams bei jo sąveikai su kitais civilinių teisių objektais atskleisti.

Daikto sampratos metodologinė reikšmė

Daikto samprata iki šiol yra ypač reikšminga įvairių kryptių socialiniams bei humanitariniams mokslams. Mokslininkai, nagrinėjantys filosofinę ir teisinę visuomeninių santykių problematiką, daiktui suteikia ypatingą reikšmę. Daiktas nėra vien tik visuomeninių turtinių santykių objektas, nes jis turi

tam tikrą ne tik fizine, bet ir socialine prasme reikšmingą ryšį su jo turėtoju. Tai jokia būdu nereiškia, kad ryšio tarp daikto ir žmogaus pripažinimas suteikia daiktui teisinio subjektiškumo požymius, kaip mano P. S. Vitkevičius [7, p. 106]. Svarbiausia ryšio tarp daikto ir teisės subjekto funkcija yra daikto valdymo fakto viešinimas. Atsižvelgiant į šį faktinį ryšį nustatomas svarbiausias daikto turėtojo santykis su kitais subjektais – valdymo santykis [apie valdymą plačiau žr.: 8]. Antra, žmogaus ir daikto ryšyje ypač akcentuoti žmogaus valios ir sąmoningumo elementai, kurie suteikia daiktui subjektinės teisės objekto statusą. Todėl civilinė teisė nuo senų laikų daiktus laiko pagrindiniu civilinių teisių objektu. Atskleidami žmogaus valios reikšmę jo ryšiui su daiktu, mes galime tiksliau apibrėžti daikto kaip visuomeninių santykių objekto ypatumus ir nustatyti jo santykį su kitais civilinių teisių objektais, kurie visuomenėje susiformavo gerokai vėliau, kintant žmogaus poreikiams ir jų tenkinimo priemonėms ir tų priemonių įgyjimo teisiniams būdams. Šis aspektas, mūsų nuomone, yra reikšmingas nagrinėjant daiktinių santykių raidą bei nustatant daiktinių santykių vietą šiuolaikinėje civilinėje teisėje, kuri ilgą laiką vienareikšmiškai daiktą traktavusi kaip vienintelį civilinių teisių objektą, turėjo prisitaikyti prie apyvartos poreikių ir keisti savo požiūrį tiek į civilinių teisių objektą, tiek į daikto sampratą.

Žmogus, kaip ir kiekviena biologinė būtybė, negali egzistuoti be materialinės aplinkos, kurios atskiras dalis vadiname daiktais. Tačiau, kaip jau minėjome, žmogų su daiktais jungia ypatingas ryšys. Hegelis rašė: „*Asmuo turi teisę įkurdinti savo valią kiekviename daikte, kuris dėl to tampa manuoju, gauna mano valią kaip savo substancialų tikslą, kadangi jis savyje jo neturi, kaip savo apibrėžtį*“ [9, p. 106]. Apibūdinant šį ryšį galima teigti, kad žmogus tapo žmogumi tik tada, kai savo valia, sąmoningai daiktą atskyrė iš aplinkos kaip savo ir panaudojo jį savo egzistencijos materialinėms sąlygoms gerinti. Kai žmogus daiktą atskyrė iš materialaus pasaulio visumos kaip savo intereso objektą, pradėjo formuoti daikto kaip svarbiausio visuomeninių santykių konstrukcijos elemento sampratą. Taigi daiktas nėra šiaip sau materija, o tik ta jos dalis, kuriai žmogus suteikė daikto prasmę jį pasisavindamas. Valia pasireiškia kaip psichikos reiškinys ir veikia kaip individo elgesio saviregulavimo priemonė, todėl išskirdamas iš materialiosios aplinkos tam tikrą jos dalį, žmogus ją individualizuoja – padaro sava (ją pasisavina kaip atskirus daiktus).

Pasisavindami ar sukurdami daiktus, žmonės sukuria savo poreikių tenkinimo priemones. Tai yra svarbiausia sociumo formavimosi ir pažangos prielaida. Suvoktas poreikis ir sąmoningai pasirinkta jo tenkinimo priemonė sukuria naują poreikį – poreikį tobulėti. Šis poreikis tampa mokslo ir technologijų pažangos „amžinuoju varikliu“. Tačiau daugelio savo poreikių individas negali įgyvendinti veikdamas individualiai, o tik gyvendamas visuomenėje [10, p. 11]. Todėl tuo pat metu, kai tik individas pradeda siekti savo poreikių tenkinimo priemonių pasisavinimo ir valdymo, vyksta ir kiti tiek individualūs – psichologiniai, tiek socialiniai – bendruomeniniai procesai, kurie formuoja sociumą.

Atskirdamas (individualizuodamas) daiktus, žmogus pats išsiskiria iš kitų individų. Taip žmonės, įgydami daiktus kaip savus, įgyja nuosavybę ir formuojasi kaip laisvos asmenybės – sociumo subjektai. Čia, mūsų manymu, glūdi ir šiuolaikinės žmogaus autonomiškumo doktrinos pagrindai. Privачios nuosavybės įgyjimas yra kiekvieno asmens laisvės prielaida, t. y. turėdamas savo turtą, jis tampa nepriklausomas nuo kitų subjektų valios. „*Nuosavybės turėjimas yra priemonė poreikio atžvilgiu, kai pastarasis padaromas pirmuoju; o tikroji padėtis ta, kad laisvės požiūriu nuosavybė kaip jos pirmoji esatis yra esminis tikslas sau*“ [9, p. 108]. Tačiau asmenybė galutinai išsilaisvino iš kolektyvo (bendruomenės) ar aukštesnio luomo asmens priklausomybės tik gana vėlyvu civilizacijos raidos laikotarpiu, kai sugriuvo feodalinė santvarka ir jos luominė nuosavybės sistema ir susiformavo nauja – pagrįsta privačia nuosavybe. Tačiau tas faktas jokia būdu nepaneigia visuotinės nuosavybės reikšmės civilizacijos raidai, o tik ją patvirtina, nes tik prigimtinis žmogaus siekis būti laisvam ir nepriklausomam visada buvo ir liko civilizacijos raidos varomoji jėga.

Daiktų turėjimas, kaip sociumo materialinis pagrindas, prasidėjo nuo elementaraus gamtoje esančių dalykų užvaldymo ir užvaldytų daiktų valdymo bei naudojimo kaip savo. Valdymo doktrinoje visuotinai pripažinta, kad valia yra tikrasis valdymo kūrėjas, skiriantis daikto valdymą nuo kūniškojo subjekto santykio su daiktu, kuris gali būti laikinas, greitai praeinantis. Toks, t. y. kūniškas, santykis su materialiuoju pasauliu yra būdingas visoms biologinėms būtybėms – tiek žmonėms, tiek laukiniams gyvūnams, kai jie veikdami instinktyviai susiranda sau maisto ir priedangą nakvynei ar slėptuvę nuo pavojų. Be tokio, vadinamojo kūniško, ryšio su daiktu neįmanomas vartojimas – kūniškųjų (prigimtinių) poreikių tenkinimas ir egzistencija apskritai. Šiuolaikinis mokslas, tyrinėjantis laukinių gyvūnų elgesį (etologija), paneigė nusistovėjusią aksiomą, kad pasisavinimas būdingas tik žmonėms, kurių, skirtingai nei laukinių gyvūnų, elgesys yra veikiamas ne instinktu, o kultūros, būdingos juos suformavusiai socialinei terpei. Pasirodo, kad beveik visiems be išimties gyvūnams – ir primityviausiems vienaląščiams, ir primatams, palaikantiems aukštos organizacijos bendruomeninius ryšius, būdingas ne

tik vartojimas, bet ir pasisavinimas. Svarbiausi jų pasisavinimo objektai yra teritorija ir erdvė [11, p. 95]. Šis teritorijos pasisavinimas nėra nei trumpalaikis, nei greitai praeinantis. Gyvūnai gina savo teritoriją, jei kas bando į ją įeiti, tačiau dažniausiai pakanka tik jiems žinomu būdu savo teritoriją pažymėti, kad kiti gyvūnai suvoktų tas ribas.

Panašus santykis su daiktais buvo ir žmogaus protėvių. Taigi prigimtinis poreikis vartoti lemia ir vartojimo poreikių tenkinimo priemonių (pirmiausia daiktų) pasisavinimą ir jų panaudojimą poreikiams tenkinti ir neišvengiamai suformuoja visų biologinių būtybių, vadinasi, ir žmogaus, vadinamąjį kūniškąjį ryšį su daiktu. Kai kurie mokslininkai (etologai), tyrinėjantys laukinių gyvūnų psichologiją ir elgseną, daro išvadą, kad žmogaus agresyvumas glūdi jo biologinei prigimčiai būdingame „teritoriniame instinkte“ [11, p. 97]. Tikriausiai mums nėra reikalo pernelyg gilintis į šiuos gana įdomius teiginius apie laukinių gyvūnų elgsenos ir žmonių santykių panašumus, nes tai nėra svarbiausias mūsų tyrimo tikslas. Tačiau tai, kas pasakyta, mums yra reikšminga dėl to, kad patvirtina materialiosios aplinkos reikšmę ir jos determinuojantį poveikį atskirų biologinių rūšių individų elgesiui, t. y. kad biologinė prigimtis lemia vartojimą, o šis – pasisavinimą. Taigi darytina išvada, kad žmogus, kaip ir kiekvienas kitas biologinis gamtos tvarinys, turi vartoti, t. y. būti kūniškame ryšyje su daiktais, nes tai sudaro žmogaus egzistencijos materialines prielaidas. Tačiau žmonės, skirtingai nei gyvūnai, suvokia, kad pasisavinti daiktai yra jų, o kiti žmonės tai pripažįsta, t. y. suvokia, kad tie daiktai yra ne jų. Hegelis rašė, kad pasisavinti – tai iš esmės manifestuoti mano (individo) valios viešpatavimą daiktui, suteikiant jam kitokį, negu jis turėjo, tiesioginį tikslą [9, p. 107]. Suvokimu, kuris daiktas yra mano ir kuris svetimas, grindžiami bendruomeniniai ryšiai (santykiai) su kitais bendruomenės nariais dėl daiktų pasisavinimo, naudojimo, formuojasi moralė, kaip žmogaus elgesio vertinimo matas, papročiai ir galiausiai teisė, kaip žmonių elgesio normos. Šie santykiai suformuoja žmogaus egzistavimo socialinę terpę – nuosavybės santykių sistemą, apimančią tiek pačius santykius, tiek jų objektus – daiktus, tiek šiuos santykius reglamentuojančias socialines normas.

Daikto sampratos genezė nuosavybės¹ sistemoje

Kai kalbame apie nuosavybės sistemą jos radimosi laike, mes turime galvoje daiktų valdymą, nes nuosavybės teisės dar nebuvo. Tačiau nuosavybės terminas šiai sistemai apibūdinti vartotinas todėl, kad daiktų pasisavinimo ir valdymo socialinio reguliavimo sistema padėjo atskirti, kas yra „mano“ ir kas – „ne mano“. Šiuolaikinė nuosavybės santykių sistema, pagrįsta teisiniu reglamentavimu, formavosi tiek laiko, kiek reikėjo žmonėms suvokti, kad savitarpio santykiuose naudingiau remtis ne fizine, bet teisės jėga, t. y. susitarti ir laikytis tam tikrų taisyklių dėl daiktų valdymo ir naudojimo, nei nuolat būti pasiruošus gintis nuo agresyvaus kėsینimosi į savo daiktus ir savo ruožtu naudojant fizinę jėgą pasisavinti daiktus atimant juos iš kitų. Pirmiausia, nuosavybės santykiai susiformavo kaip papročių reglamentuojami bendruomeniniai daiktų valdymo santykiai, o tik vėliau, atsiradus valstybei ir teisei, susiformavo nuosavybės teisė ir ją užtikrinanti teisinė sistema, pagrįsta valstybės prievartos priemonėmis. Tad faktinis daiktų valdymas teisinę prasmę įgijo tik tada, kai valdymas galiausiai transformavosi į tradicinę nuosavybę [12, p. 273]. Šia išvada mes pritariame nuostatai, kad nuosavybė yra pirmą kartą ir nieku nepakeičiama žmonių bendruomenės (kiekvienų jos vystymosi laikotarpiu) egzistavimo prielaida, priešindami ją toms doktrinoms, kurios teigia, kad nuosavybė yra žmogaus prigimčiai priešingas ir todėl žalingas reiškinys.

Daikto samprata formavosi kartu su nuosavybės santykiais. Nuosavybės sistemos formavimosi proceso analizė, kurią atliko įvairių sričių mokslininkai, sudaro prielaidas teigti, kad nuosavybės santykiai pirmiausia susiformavo kaip daiktiniai santykiai, t. y. santykiai dėl daiktų. Pirmą kartą, arba, pagal Hegelį, „betarpiškoji“, daikto samprata buvo grįsta natūraliųjų daikto, kaip materialiojo pasaulio dalies, savybių kriterijais, t. y. jo kūniškumu. Tai reiškia, kad daiktas yra suvokiamas žmogaus jutimo organais – jis matomas erdvėje ir atskiriamas nuo kitų daiktų. Tačiau daiktas išskiriamas iš kitų vadovaujantis ne tik materialiais kriterijais – jis turi būti „paženklintas“ žmogaus valios ženklais. Materialaus pasaulio dalis tampa daiktu tik tada, kai žmogaus valia išskiriamas iš natūralios gamtos. Svarbiausi tokios atskirties požymiai – daikto priskyrimas sau – pasisavinimas ir suteikimas daiktui funkcinių paskirtį – jis gali būti vartojamas kaip maistas, kaip maisto gamybos žaliava, kaip gamybos ar gynybos įrankis ir panašiai.

Daiktų pasisavinimas yra ne vien fizinis veiksmas, bet ir socialinis reiškinys. Daikto priskyrimas sau visada yra viešas aktas. Viešumas iki šių laikų išliko būtina savo teisių į daiktą deklaravimo prie-

¹ Nuosavybės terminas yra daugiareikšmis. Šiuo atveju mes turime galvoje nuosavybę kaip turtinių santykių sistemą.

monė, nes tik taip gali būti suteikta informacija visiems kitiems, kad daiktas priklauso konkrečiam subjektui ir kad kėsinimasis į tą daiktą sukels besikėsinančiam vienokias ar kitokias neigiamas socialines pasekmes.

Kitas daikto požymis – jo funkcija, t. y. pritaikymas asmens poreikiams tenkinti suformuoja daikto naudingumo kriterijų. Savo ruožtu daikto naudingumas formuoja individualius interesus ir asmenų veiklos motyvaciją. Daikto naudingumas sukuria daikto turėtojui interesą jį išsaugoti, o kitiems asmenims – interesą jį užvaldyti (sigyti susitarus su savininku arba pagrobti). Susiformavus mainų santykiams naudingumu grindžiama daikto vertė. Taip daikto samprata tapo ir turto samprata. Iki šiol aktualus turto apibrėžimas pagrįstas vertės ir priklausomybės kam nors nuosavybės teise kriterijais – „*turtu laikoma bet kas, kas turi vertę ir yra asmens nuosavybė*“ [13, p. 10]. Ilgą laiką daiktas buvo vienintelė turto forma, todėl daikto ir turto sampratos sutapo, ir net ir šiais laikais tam tikruose teisės aktuose vartojamos kaip sinonimai. Pvz., baudžiamojoje teisėje turto terminu iki šiol apibrėžiami tik daiktai [14, p. 80–87].

Nuosavybės sistemoje daikto samprata pirmiausia buvo reikalinga nuosavybės teisės objektui apibūdinti. Todėl negalima sutikti su nuomone, kad daikto samprata atsirado tik atsiradus apyvartai [12, p. 429], t. y. kai daikto savininkas savo daiktus parduoda, nuomoja ir pan. Apyvarta ir joje susiformuojančius santykius reglamentuojanti prievolių teisė atsirado vėliau nei daiktinė teisė [15, p. 243], o daiktinė teisė yra pirminė apyvartos atžvilgiu, nes apyvartoje dalyvauja tik savininkai ar jų įgalioti asmenys. Be nuosavybės teisės nėra ir apyvartos.

Daikto samprata teisės raidoje kito, nes kito žmogaus poreikiai ir sugebėjimai juos tenkinti naujos kokybės priemonėmis. Pirmia, žmonės išmoko ne tik pasisavinti iš natūralios gamtos tam tikrus jos elementus (objektus) ir pritaikyti tam tikrai funkcijai atlikti, bet ir patys pagaminti daiktus. Vadinasi, atsirado nauja daiktų rūšis – gamybos priemonės, t. y. daiktai, kurie nebuvo naudojami vartojimo poreikiams tenkinti. Vadinasi, atsirado ir nauja poreikių rūšis – gamybos poreikiai. Be gamybos priemonių, atsirado ir technologijos, kurios savo ruožtu skatino naujų poreikių radimąsi. Antra, be materialijų, atsirado ir dvasiniai poreikiai, kuriems patenkinti nepakako vien tik materialijų daiktų, kaip materialaus pasaulio dalykų. Todėl civilizacijos raidoje atsirado tokių vertybių – nuosavybės objektų, kurie jau neturėjo daikto tiesiogine prasme formos, tačiau žmonės juos savinasi, t. y. suvokė kaip savus. Hegelis kėlė klausimą: ar intelektualinės veiklos produktų kūrėjas (mokslininkas ar menininkas) juriškai valdo savo meną, savo mokslą ar kitokius savo sugebėjimus ir ar tokie objektai yra daiktai [9, p. 105]. Atsakymą į šį klausimą Hegelis grindė daiktų skirstymu į betarpiškuosius daiktus ir daiktus-apibrėžtis. Sistemoje „*kur asmuo yra savo pirmojo betarpiškumo stadijoje*“ ir daiktai yra „*betarpiški*“, o ne apibrėžtys, „*kuriomis jie gali tapti dėl valios įtarpinimo*“ [9, p. 105]. Todėl nors „*žinios, mokslai, talentai ir t.t. (...) yra vidujiška, o ne išorinė kokybė; bet lygiai taip pat suišorinama ji gali suteikti jiems išorinę esatį (...) dėl to jie patenka į daiktų apibrėžtį.*“ Todėl greta daiktų kaip vienintelės turto formos atsirado nematerialus turtas – intelektualinės veiklos produktai – mokslo, meno ir literatūros kūriniai. Taigi atsirado ir naujas nuosavybės teisės objektas – intelektualinės veiklos rezultatas – kūrinys, kuris tik filosofinio mąstymo lygmeniu prilyginamas daiktui. Tačiau praktikoje intelektualinės veiklos rezultatas – kūrinys tapo savarankišku teisiu, taip pat ir nuosavybės teisės, objektu.

Atsitraukimas nuo materialaus daikto kaip vienintelio nuosavybės objekto tuo nesibaigė. Tolesnį turto formų gausėjimą skatino daugelis praktinio pobūdžio aplinkybių. Svarbiausia iš jų tai, kad atsiradus ir plėtojantis mainams, greta materialaus daikto atsirado nauja vertybė – asmens reikavimo teisė, adresuojama asmeniui, kuris yra įsipareigojęs veikti pirmojo asmens naudai. Tas įsipareigojimas nematerialus, bet asmuo, kuris žino, kad jo naudai kitas asmuo ateityje kažką padarys (pvz., perduos jam pagamintą daiktą), o jei to nepadarys, tai sumokės netesybas (tam tikrą pinigų sumą). Todėl ši būsima nauda gali būti suvokiama kaip turtas, t. y. kaip nuosavybės objektas. Todėl visiškai suprantama, kad jau gana seniai praktikoje tokie įsipareigojimai, ypač tie, kurie paremti tam tikromis garantijomis, kad įsipareigojimas bus įvykdytas, tapo apyvartos objektais. Žmonės, kurių naudai kažkas yra įsipareigojęs, savo teises parduodavo, dovanodavo kitiems asmenims tarsi daiktą. Todėl jau Romos teisė iš viso neturėjo bendrosios daiktų sąvokos apibrėžimo. Romos teisininkai reikėsi kaip puikūs kazuistikos meistrai, todėl jiems buvo svarbu surasti būdą, kaip neįprastam reiškiniui suteikti įprasta teisinę formą. Ir jeigu toks būdas buvo surastas, tai ir problema buvo laikoma išspręsta, neatšizvelgiant į tai, ar toks sprendimo būdas atitinka tradicinį ir visų pripažintą požiūrį. Todėl greta materialijų daiktų (*res corporales*) romėnų daiktų koncepcijoje neginčijamą vietą turėjo ir nekūniškieji daiktai (*res incorporales*). Taigi tas faktas, kad *res incorporales* nebuvo materialaus pasaulio (gamtos) dalis, romėnams nebuvo reikšmingas [16, p. 63]. Taip greta intelektualinės veiklos rezultatų nematerialių vertybių istorijos raidoje atsirado kita nematerialaus turto forma – turtinė nauda, kurią asmuo ateityje

turi gauti iš kito asmens jam įvykdžius prisiimtus įsipareigojimus. Šiuolaikinėje teisinėje ir ekonominėje literatūroje ši turto forma vadinama finansiniu turtu. Todėl mokslinėje literatūroje ir teisės aktuose daikto terminas pradėtas keisti į objekto terminą, kurio turinys yra platesnis. Objektas (lot. *obъекtus* – daiktas, reiškinys) – reiškinys, paverstas žmogaus praktinės ir pažintinės veiklos dalyku. Romėnų teisėje *res* faktiškai taip pat buvo įgijęs objekto reikšmę, nes daiktams (*res*) buvo priskiriama viskas, kas nėra subjektas, bet tarnauja žmogui, jo naudai. Tiesa, kai kurie Romos privatinės teisės tyrinėtojai atkreipia dėmesį į svarbią aplinkybę, kad prie teisės objektų buvo priskiriamos tos asmens teisės, kurios yra prievolės, bet ne daiktinio santykio elementas. Vadinas, pati nuosavybės teisė kaip asmens subjektinė teisė, nebuvo traktuojama kaip reikalavimo teisė ir todėl negalėjo būti teisės objektas [17, p. 330]. Tikriausiai dėl tos priežasties Romos teisininkai niekada nesutapatino daiktinės ir prievolių teisės [18, p. 233].

Daiktinės teisės ir prievolių teisės sąveika

Kad žmonės pradėtų vertinti ne tik materialiuosius daiktus, bet ir turtines vertybes, neturinčias materialios formos, civilizacijos raida turėjo būti toli pažengusi. Žmonių sąmoningumas ir dorovė turėjo būti pasiekusi tokį lygį, kai žmogaus žodis gali ir yra pajėgus būti toks pat patikimas ir reali vertybė, kaip ir daiktas. Žinoma, tai idealas, kurio siekiama, bet tas siekis yra nuolatinis ir nesibaigiantis, nes visada randasi ir tokių žmonių, kurių žodis nėra „*pajėgus prilygti daiktui*“. Todėl ir prisiimti turtiniai įsipareigojimai ne visada įvykdomi. Taip padaroma žala, griaunamas pasitikėjimas vienas kitu. Siekiant, kad įsipareigojimai būtų įvykdyti, buvo sukurtas specialus teisinio reglamentavimo instrumentas – įsipareigojimų teisė tradicinėje teisinėje terminijoje vadinama prievolių teise.

Prievolę kaip visuomeninį santykį taikliai apibūdina lotyniškas terminas **obligatio** (lot. – *surišimas*). Prievolėje yra du subjektai – skolininkas, kuris yra įsipareigojęs ką nors veikti (arba susilaikyti nuo tam tikro veiksmo) kreditoriaus naudai. Kreditorius savo ruožtu turi reikalavimo teisę skolininko atžvilgiu. Romėnai tokį teisinį santykį vadino „*teisniais pančiais, kurių dėka mes, pagal mūsų valstybės įstatymus, priverčiame ką nors įvykdyti*“ [18, p. 232]. Ši teisė kaip *res incorporales* tiek Romos valstybėje, tiek šiais laikais turėjo ir turi vertę kaip ir daiktas – *res corporales*. Skirtumas tik tas, kad reikalavimo teisės vertė ir daikto vertė nustatoma remiantis skirtingais kriterijais. Jau rašėme, kad turtinis įsipareigojimas laikomas turtu tik todėl, kad ateityje, įvykdžius pareigą, reikalavimo teisės turėtojas įgis daiktą, pinigus ar kitą turtinę vertybę. Tarkime, prievolės dalykas yra tam tikras rūšiniais požymiais apibrėžtas daiktas, pvz., viena tona kviečių, kurią skolininkas turi perduoti kreditoriui po metų. Apyvartoje gali dalyvauti tiek realūs daiktai (grūdai), tiek teisiniai dokumentai, patvirtinantys jo turėtojo teises į tam tikrus daiktus, arba atitinkamos pinigų sumos paskolos raštelis. Tačiau ar apyvartos dalyviai vienodai vertins šiuos objektus. Tikriausiai ne, nes visada yra rizika dėl skolininko nemokumo ar kitų aplinkybių, dėl kurių jis negalės įvykdyti savo įsipareigojimo. Be to, rinkoje daiktų vertė kinta, ir visada yra rizika dėl jų nuvertėjimo. Taigi susiduriame su „daiktų ar pinigų ateityje“ vertės nustatymo problema, kurios esmė yra ta, kad realus daiktas ar pinigai yra vertingesni nei teisės į tuos daiktus ar pinigus, kuriuos realiai galės valdyti ir naudotis jais ateityje. Tačiau tiksli tokio turto vertė nustatoma skrupulingai įvertinant visus įsipareigojimų įvykdymo rizikos veiksnus. Ir kuo tokių rizikos veiksnių yra daugiau, tuo tokio turto vertė yra mažesnė arba iš viso nulinė. Tuos rizikos veiksnus galima sumažinti įvairiomis priemonėmis, kurios vadinamos prievolių įvykdymo užtikrinimo būdais. Tačiau visų jų svarbiausia savybė yra ta, kad jos gali būti įgyvendinamos prieš nesažiningus skolininkus panaudojus valstybės prievartos priemones. Kuo labiau išvystyta valstybė ir jos teisinė finansinių institucijų infrastruktūra, tuo patikimesnis finansinis turtas ir jis sėkmingai pakeičia apyvartoje daiktus, paliekant jiems jų pagrindinę funkciją – vartojimo poreikių tenkinimą [apie tai plačiau žr.: 19, p. 7–9].

Ta aplinkybė, kad be aukštos visuomenės dorovės ir teisinės kultūros bei stiprios valstybės paramos įgyvendinant privačių asmenų turtines teises neįmanoma užtikrinti turtinių įsipareigojimų vykdymą, paaiškina tą faktą, kad prievolių teisė atsirado gerokai vėliau nei daiktinė teisė [15, p. 243]. Prievolių teisės, kaip civilinės teisės sistemos struktūrinio elemento, atsiradimą paskatino aukštesnis ekonominių santykių ir apyvartos technologijų išsivystymas. Prievolių teisės atsiradimas užtikrino naujo nuosavybės nematerialaus objekto atsiradimą ir visavertį dalyvavimą civilinėje apyvartoje. Atskleidžiant šias aplinkybes ir vertinant jų reikšmę daiktinių santykių civilinio teisinio reglamentavimo raidai reikėtų turėti galvoje svarbią metodologinę prielaidą, kad teisė nesukuria visuomeninių santykių, o tik juos reglamentuoja [20, p. 319], sukurdamas tokias santykių reglamentavimo taisykles (normas), kurios tuo konkrečiu laikmečiu yra priimtinausios. Todėl ir daikto samprata įvairiose teisinėse sistemose dėl nacionalinių ir regioninių jos raidos ypatumų, o svarbiausia dėl Romos privatinės teisės

poveikio vienos ar kitos teisinės sistemos formavimuisi laipsnio nėra vienareikšmė. Tačiau tie skirtumai nėra esminiai. Lyginamosios teisės specialistai yra linkę manyti, kad vienodi ekonominės apyvartos poreikiai visose išsivysčiusiose pasaulio teisinėse sistemose yra patenkinami analogiškai arba labai panašiai [21, p. 233]. Tose šalyse, kurių teisės formavimuisi romėnų teisė turėjo didesnę įtaką, daikto samprata yra platesnė – ji apima ne tik materialaus pasaulio dalykus, turinčius kūnišką pavaldą ir vertę, bet ir nematerialios formos turta, t. y. mūsų jau aptartą *res incorporales* [18, p. 108]. Tačiau subjektinių teisių prilyginimas daiktui ir priskyrimas nuosavybės teisės objektams buvo ir vis dar išlieka mokslininkų diskusijos dalykas. Lietuvos teisinėje literatūroje pirmą kartą šios problematikos klausimus yra nagrinėjęs Kauno universiteto profesorius S. Beliackinas. Polemizuodamas su mokslininkais, kurie nuosavybės teisės objektu laiko tik materialų daiktą, o romėnų teisininkų daiktų skirstymą į „*res corporales*“ ir „*res incorporales*“ laikydamas tokiu „išsigalvojimu“, kuris šiuolaikiniam teisininkui nesuvokiamas, S. Beliackinas rašė, kad toks teisės objektų skirstymas „(...) yra praktiškas, gyvenimiškas ir dabartinės pažangos sąlygomis neišvengiamas (...)“ [22, p. 205], ir tik (...) apyvarta gali patvirtinti, kurie iš tų „nekūniškų“ objektų yra teisės objektai“ [22, p. 204]. Ir šiuolaikinėje teisės literatūroje pabrėžiama, jog „(...) egzistuoja poreikis, kad reikalavimo teisės, lygiai kaip ir kiti turtiniai objektai, galėtų būti perduoti kitiems asmenims. Visos šiuolaikinės teisės sistemos, nors ir viena nuo kitos nukrypstančios, naudojimui pateikia teises formas, kuriomis galėtų būti vykdomas perleidimas“ [21, p. 374]. Todėl moderniosios civilinės apyvartos technologijos XX a. pagrindiniu apyvartos objektu padarė ne daiktus, bet nematerialiuosius objektus (finansinį turta – vekselius, akcijas, skolinius įsipareigojimus ir kt.). Tai sukėlė ne tik konservatyviai nusiteikusių teisininkų, bet ir socialistinės pakraipos ekonomistų, filosofų ir kultūros veikėjų neigiamą reakciją. Marksistai finansinį turta laikė fiktyviu kapitalu ir išnaudojimo priemone. Filosofas egzistencialistas A. Camus smerkė „prekybininkų“ civilizaciją, susiformavusią po Didžiosios Prancūzų revoliucijos, įžvelgdamas ritualų užtemdytą žmogaus buitį, nuskurdintą dvasią, absurdiškus individo ir tikrovės santykius. Paskaitoje, paskaitytoje Nobelio premijos įteikimo proga, A. Camus pareiškė, kad „Prekininkų visuomenė gali būti apibūdinta kaip visuomenė, kurioje daiktus pakeičia ženklai (...)“ [23, p. 482.] A. Camus nuomone, prekininkų-piniginių santykių dvasios prasiskverbimas į meną buvo jam pražūtingas taip pat, kaip ir žmogaus egzistencijai, nes atvėrė kelią fikcijoms, abstrakcijoms, nutolinančioms žmogų nuo realybės. Todėl ir šiuolaikinio meno nuosmukiui apibūdinti jis panaudojo naujųjų nematerialaus turto formų, turinčių fikcijos požymių, abejotina vertingumą. A. Camus teigė: „kad skirtumas tarp šiuolaikinio meno subtilybių ar abstrakcijų ir kokio Tolstojaus ar Moliere'o kūrybos maždaug toks pat, kaip tarp vekselio, išduoto būsimo derliaus sąskaita, ir trąšios, plūgo verčiamos dirvos“ [22, p. 485]. Tad nenuostabu, kad daugelis Rusijos mokslininkų, kurie ilgą laiką buvo veikiami socialistinės ideologijos, iki šiol laikosi nuomonės, kad materialus daiktas yra vienintelis nuosavybės teisės objektas. Tačiau ir jie turi pripažinti, kad ši doktrina negali paaiškinti daugelio šiuolaikinės ekonomikos reiškinių. Pvz., rusų mokslininkas K. Sklovskis, teigdamas, kad nuosavybės teisės objektu gali būti tik materialus (kūniškas) objektas, faktiškai pripažįsta, kad dėl praktinių tikslų apyvartos objektu gali būti ne tik daiktai, bet ir nekūniški daiktai – subjektinės teisės. Apibūdindamas civilinės apyvartos objektus jis, remdamasis vokiečių mokslininkais, teigia, kad į klausimą, kas yra kūniškas daiktas, atsako ne fizikos mokslas, bet apyvarta [12, p. 273]. Toks daikto traktavimas išplečia daikto sąvoką iki tokių ribų, kad į jas gali patekti nekūniškieji objektai ir tose teisinėse sistemose, kurios daiktus laiko vieninteliu civilinių teisių objektu. Tačiau K. Sklovskis ir kiti mokslininkai, pripažindami nematerialųjį turta apyvartos objektu, jo nelaiko nuosavybės teisės objektu.

Daugeliui šiuolaikinių civilinės teisės sistemų diskusijos dėl daikto sampratos jau prarado aktualumą, nes naujosios civilinių įstatymų kodifikacijos ir tarptautinės teisės aktai, įdiegdami pliuralistinę subjektinių civilinių teisių objekto doktriną, patvirtino teiginį, kad daiktai yra tik vienas civilinių teisių objektų. Kaip jau minėjome, pliuralistinės civilinių teisių doktrinos laikomasi ir Lietuvos Respublikos naujajame civiliniame kodekse. Įdiegus pliuralistinę civilinių teisių objektų doktriną Lietuvos teiseje, susidarė prielaidos aiškiai atriboti daikto ir objekto sąvokas ir išgryninti daikto sampratos turinį. Todėl daikto sampratai suteikiamas siauresnis, nematerialaus turto neapimantis, turinys. Pagal LR CK 4.1 str. daiktais laikomi „iš gamtos pasisavinti arba gamybos procese sukurti materialaus pasaulio dalykai“.

Daiktų ir nematerialaus turto santykis

Tačiau, kai mes savo teisinėje sistemoje remiamės pliuralistine objektų doktrina, būtina nustatyti, koks yra santykis tarp materialaus ir nematerialaus turto. Priešingu atveju iš tikrųjų, kaip teigė

mūsų cituoti nematerialaus turto kritikai, galime pasiklysti fikcijų pasaulyje. Taip atsitiktų, jei mes daiktus ir nematerialų turtą laikytume lygiaverčiais civilinių teisių objektais. Paviršutiniškai žvelgiant į šį klausimą gali susidaryti toks įspūdis, kad anksčiau cituotame LR CK 1.97 str. nurodyti civilinių teisių objektai iš tikrųjų yra lygiaverčiai. Tačiau vertinant daiktų ir kitų civilinių teisių objektų santykį reikia turėti galvoje, kad nematerialusis turtas yra tik juridinės technikos plėtros, o daiktai – ūkinės veiklos rezultatas. Nematerialaus turto atsiradimą lėmė poreikis palengvinti ir suaktyvinti finansinius reikalavimus pažymintųjų dokumentų apyvartą ir siekis palengvinti bendrosios nuosavybės koncentravimą, valdymą bei disponavimą [24, p. 17].

Nuo daiktų nematerialus turtas skiriasi dar ir tuo, kad jis suvokiamas ne jutimais, kaip daiktai, bet sąvokomis, kurios suformuluotos teisiniuose dokumentuose. Šis turtas neturi kūniškumo ir negali patenkinti žmogaus vartojimo poreikių, o tenkina tik apyvartos procedūrų poreikius. Todėl daiktai visada išlieka svarbiausias turtinių santykių objektas, nes tik jie turi vartojamąsias savybes, dėl kurių gali būti tiek materialinių, tiek dvasinių poreikių tenkinimo priemonė. Tuo tarpu nematerialusis turtas tokios funkcijos atlikti negali, nes jis yra tik priemonė daiktams įgyti, arba kalbant šiuolaikine finansininkų kalba – civilinės apyvartos finansinis instrumentas. Todėl, nors šiuolaikinėje civilinėje apyvartoje vyrauja ne daiktai, bet nematerialusis turtas, jis niekada nepakeis daiktų. Vadinasi, nematerialus (finansinis) turtas yra vertybė tik todėl, kad jis ateityje gali būti transformuotas į materialųjį turtą arba pinigus (t. y. gali būti panaudotas kaip priemonė turtinei naudai gauti bei ekonominėms vertybėms kurti). Be daiktų nebūtų nei nuosavybės, nei prievolių teisės apskritai, nes *res incorporales* prarastų savo vertę ir prasmę. Todėl daiktai laikytini pagrindiniu (pirminiu) turtinių teisių objektu, nematerialųjį turtą galima vertinti tik kaip išvestinį (antrinį) teisių objektą, kurio paskirtis aptarnauti daiktų apyvartą.

Civilinio teisinio santykio ir civilinės subjektinės teisės objekto problema

Daikto išskirtinės vietos civilinių teisių objektų sistemoje faktas turi metodologinę reikšmę analizuojant turtinių santykių teisinio reglamentavimo mechanizmą ir civilinius teisinius santykius. Jau kalbėjome, kad civilinio teisinio santykio objektas yra ir subjektinės teisės objektas. Absoliutiniuose teisiniuose santykiuose ir santykio, ir subjektinės teisės objektas yra tas pats. Taip yra todėl, kad absoliutinis teisinis santykis įgyvendinamas paties teisės turėtojo, o ne kitų – įpareigotųjų subjektų veiksmais¹. Daiktinė teisė reglamentuoja santykius dėl daiktų teisinės priklausomybės kuriam nors subjektui. Ši daikto priklausomybė subjektui vadinama teise į daiktą. Tuo tarpu prievolių teisė reglamentuoja civilinės apyvartos santykius, t. y. santykius dėl nuosavybės teisės objektų perleidimo iš vieno savininko kitam arba nuosavybės teisės objektų nuomojimo ar kitokio disponavimo jais. Taigi apyvartoje susiformuoja vieno asmens priklausomybė nuo kito asmens. Todėl tas, kas turi teisę, turi teisę ne į daiktą, o teisę reikalauti ko nors iš kito asmens. Taigi daiktinio teisinio santykio objektas yra daiktas, o prievolės objektas LR CK 6.3 str. yra skolininko tam tikras elgesys – veiksmai ar susilaikymas nuo tam tikrų veiksmų, kuriuos skolininkas privalo atlikti kreditoriaus naudai. Tiesa, to paties 6.3 straipsnio, kuris nustato, kad prievolės dalykas yra asmens veiksmai, antroje dalyje nurodoma, kad „*Prievolės dalyku taip pat gali būti bet koks turtas, taip pat ir tas, kuris bus sukurtas ateityje, apibūdintas pagal rūšį ar kiekį arba kurį galima apibūdinti pagal kitus kriterijus*“. Įstatymo leidėjui nustačius, kad prievolės dalykas gali būti ne tik veiksmai, bet ir „bet koks turtas“, akivaizdu, kad į šią objektų grupę patenka ir daiktai, ir nematerialusis turtas, t. y. vertybės, kurios yra daiktinių (absoliutinių) santykių objektas. Aiškinant šią teisės normą reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad daiktinės teisės turėtojo ir reikalavimo teisės turėtojo teisės į daiktą, kaip šio teisinio santykio objektą, iš esmės skiriasi. Teisingiau pasakius, prievolinio teisinio santykio atveju reikalavimo teisės turėtojas neturi jokio ryšio su daiktu kaip prievolės dalyku. Pvz., būdingiausias prievolės, kurios dalykas yra daiktas, pavyzdys yra prievolė, atsirandanti iš pirkimo-pardavimo sutarties. Pagal pirkimo-pardavimo sutartį pardavėjas įsipareigoja perduoti daiktą kitai šaliai (pirkėjui) nuosavybės ar patikėjimo teise, o pirkėjas įsipareigoja priimti daiktą ir sumokėti už jį nustatytą kainą, t. y. tam tikrą pinigų sumą. Daikto pirkėjas daiktinę (nuosavybės) teisę į pirkinį paprastai įgyja tik nuo to momento, kai pardavėjas daiktą perduoda pirkėjui (LR CK 4.49 str.). Vadinasi, iki daikto perdavimo momento tarp pirkėjo ir pardavėjo yra tik prievolinis teisinis santykis, kurio objektas yra pardavėjo veiksmas – daikto perdavimas. Iki daikto perdavimo pirkėjui momento pardavėjas išlaiko nuosavybės teisę į daiktą, vadinasi, jis yra ir subjektas to daiktinio santykio, kurio objektas yra perduodamas daiktas. Nuo pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo momento iki jos įvyk-

¹ Prie absoliutinių santykių priskirtini ne tik daiktiniai santykiai, bet ir tie santykiai, kurių objektas yra asmeninės vertybės. Tačiau šiame straipsnyje mes apsiribojame tik daiktinių santykių ir jų sąveikos su prievolėmis analize.

dymo, t. y. daikto perdavimo pirkėjui momento, daiktiniai teisiniai santykiai lieka nepakitę. Tik nuo daikto perdavimo momento, kai prievolė pasibaigia (*prievolės pasibaigimo pagrindas – įvykdymas LR CK 6.123 straipsnio*) sukuriama naujas daiktinis teisinis santykis – naujas savininkas, kuris įgyja nuosavybės teisę į daiktą, perimdamas jį iš ankstesnio savininko – pardavėjo. Taigi šiuo atveju pirkėjo reikalavimo teisė gauti daiktą, atsiradusi remiantis pirkimo-pardavimo sutartimi, transformavosi į daiktinę subjekcinę teisę, kurios objektas yra daiktas tik po to, kai bus įvykdyta prievolė. Akivaizdus prievolių teisės ir daiktinės teisės funkcinio sąveikavimo pavyzdys, iš kurio aiškiai pastebime ne tik prievolių teisės išvestinį iš daiktinės teisės pobūdį, bet ir jos paskirtį – aptarnauti daiktinių teisių apyvartą. Esminis prievolės skirtumas nuo daiktinio teisinio santykio šiuo atveju yra tas, kad daiktas pirmiausia yra vienos prievolės šalies daiktinės teisės objektas, o prievolės objektu jis tampa tik prievolės vykdymo momentu. Todėl prievolėje jis turi antrinę reikšmę. Kol daiktas nėra perduotas reikalavimo teisės turėtojui, pastarasis turi teises tik į skolininką, bet ne į daiktą. Todėl romėnų teisė reikalavimo teisėms ginti naudojo asmeninius ieškinius (*actiones in personam*). Tokio ieškinio esminis bruožas, skiriantis nuo daiktinių, yra tas, kad ieškinio reikalavimas nukreiptas ne į daiktą (daikto turėtoją), bet į skolininką, neįvykdžiusį savo pareigos. Panagrinėkime kitą anksčiau aptartą pirkimo-pardavimo sutarties pavyzdžio aspektą. Tarkime, iki pirkimo-pardavimo sutarties įvykdymo momento kažkas daiktą neteisėtai užvaldė. Ar galės pirkėjas, kuris pagal pirkimo-pardavimo sutartį turi reikalavimo teisę gauti šį daiktą, pareikšti ieškinį neteisėtam daikto valdytojui dėl daikto perdavimo jam kaip daikto pirkėjui? Pagal bendrąsias civilinės teisės nuostatas – ne.

Taigi šiuolaikinės daiktinės teisės ištakos glūdi Romos privatinėje teisėje, susiformavusioje pažeistų daiktinių teisių (teisės valdyti ir naudoti savo daiktus) gynimo sistemoje, kuri iš esmės skyrėsi nuo reikalavimo teisės, kylančios iš prievolės, gynimo nuo pažeidimo. Daikto kūniškumo požymis, t. y. jo buvimas erdvėje kaip savarankiškos būties, atskirtos tiek nuo kitų daiktų, tiek nuo jo turėtojo (savininko), bet paženklintos priklausomybės tam tikram subjektui ženklui, buvo prielaida ypatingai vadinamajai daiktinių ieškinių rūšiai – *actiones ad rem*, o vėliau ir specifinėms civilinės teisės normoms, reglamentuojančioms daiktinius santykius, – daiktinei teisei susiformuoti.

Išvados

1. Daiktas nėra šiaip sau materija, o tik ta jos dalis, kuriai žmogus suteikė daikto prasmę jį pasisavindamas. Daiktas turi ir fizine, ir socialine prasme reikšmingą ryšį su jo turėtoju. Svarbiausia ryšio tarp daikto ir teisės subjekto funkcija yra daikto valdymo fakto viešinimas. Remiantis šiuo faktiniu ryšiu nustatomas svarbiausias daikto turėtojo santykis su kitais subjektais – valdymo santykis.

2. Civilinių teisių objektų sąrašė daiktai užima išskirtinę vietą dėl to, kad:

- daiktinės subjekcinės teisės į daiktus yra absoliučios teisės, t. y. įgyvendinamos ne kitų (pareigas turinčių asmenų), o paties teisės turėtojo veiksmais;
- daiktai turi vartojamąją vertę, t. y. geba tenkinti žmogaus poreikius.

3. Kai žmogus daiktą atskyrė iš materialaus pasaulio visumos kaip savo intereso objektą, pradėjo formuoti daikto, kaip svarbiausio nuosavybės ir kitų visuomeninių santykių konstrukcijos, elemento sampratą.

4. Civilizacijos raidoje atsirado tokių vertybių – nuosavybės objektų, kurie neturėjo daikto tiesiogine prasme formos, tačiau žmonės juos savinasi, t. y. suvokė kaip savus. Pirmiausia kaip savitas objektas atsirado intelektinės veiklos rezultatas – kūrinys. Tolesnį turto formų gausėjimą lėmė praktinio pobūdžio aplinkybės. Plėtojantis mainams, greta materialaus daikto atsirado nauja vertybė – asmens reikalavimo teisė, adresuota kitam asmeniui, kuris yra įsipareigojęs veikti pirmojo asmens naudai.

5. CK 4.38 str. įtvirtino nuostatą, kad nuosavybės teisės objektu gali būti ne tik daiktai, bet ir kitas turtas, o perduoti nuosavybės teisę gali tik pats savininkas arba savininko įgaliojamas asmuo. Vadinasi, civilinėje apyvartoje santykiai formuojasi tik tarp savininkų, o šių santykių objektas yra tik jiems nuosavybės teise priklausantys objektai. Atskirame civilinės apyvartos cikle gali susiformuoti civiliniai teisiniai santykiai, kurių objektas gali būti tiek daiktai, tiek nematerialus turtas, tačiau galutinėje apyvartos stadijoje beveik visada teisiųjų santykių objektas yra materialios formos vertybė. Todėl reliatyviniai santykiai (prievolės) negali būti įgyvendinti atskirai, o tik aiškiai apibrėžtoje sąveikoje su absoliutiniais (daiktiniais santykiais), nes absoliutinio santykio objektas yra prievolės vykdymo objektas.

LITERATŪRA

1. **Valstybės** žinios. 2000. Nr. 74.
2. **Valstybės** žinios. 1996. Nr. 108.
3. **Научно** практический комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. 2-ое изд. доп. и перера. – Москва, 1999.
4. **Vitkevičius P. S.** Civilinės teisės normos ir civilinių teisinių santykių teisinio reglamentavimo problemos // Teisė. 2004. T. 51
5. **Mikelėnas V.** Prievolių teisė. Pirmoji dalis. – Vilnius: Justitia, 2002.
6. **Ambrasienė D., Baranauskas E. ir kt.** Civilinė teisė. Prievolių teisė. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
7. **Vitkevičius P. S.** Civilinis teisinis santykis // Civilinė teisė. Bendroji dalis. I tomas. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
8. **Pakalniškis V.** Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2004. Nr. 54 (46).
9. **Hėgelis G. W. F.** Teisės filosofijos apmatai. – Vilnius: Mintis, 2000.
10. **Pumputis A.** Žmogaus teisių sistema // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė.– Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.
11. **Пайпс Р.** Собственность и свобода. – Москва, 2000.
12. **Скловский К. И.** Собственность в гражданском праве. – Москва: „Дело“, 2000.
13. **Dauderis H.** Finansų apskaita. Pirmas tomas. – Vilnius, 1993.
14. **Fedosiuk O.** Nuosavybė ir turtas Baudžiamajame ir Civiliniame kodeksuose // Jurisprudencija: mokslo darbai. 2002. T. 28(20).
15. **Вагацума С., Ариидзуми Т.** Гражданское право Японии. Книга первая. – Москва, 1983.
16. **Иоффе О. С., Мусин В. А.** Основы римского гражданского права. – Ленинград, 1974.
17. **Girord P. F.** Romėnų teisė. T. I. – Kaunas, 1931.
18. **Nekrošius I., Nekrošius V., Vėlyvis S.** Romėnų teisė. – Vilnius: Justitia, 1996.
19. **Pakalniškis V.** Finansinių reikalavimų apsauga: funkcijos elementai, reikšmė // Justitia. 1996. Nr. 1.
20. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius, 2000.
21. **Zweigert K., Kötz H.** Lyginamosios teisės įvadas. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
22. **Беляцкий С. А.** Частное право в основных принципах. – Каунас, 1928.
23. **Samus A.** Rinktinės esė. – Vilnius: Baltos lankos, 2002.
24. **Kiršienė J.** Finansinio turto problema nuosavybės teisės doktrinoje ir teisinėje praktikoje. Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius, 2003.

Thing in the System of Objects of Civil Rights

Prof. Dr. Vytautas Pakalniškis
Mykolas Romeris University

SUMMARY

This article approaches an issue of concept of Thing as an object of civil rights and it's relation with other objects of civil rights. The particularity of Thing as the object of subjective right is in its materiality. The inference is drawn, that Thing because of mentioned feature has an exceptional place in the catalog of objects of civil rights. Only things have a consuming value, therefore thing is the main object of civil turnover and other objects have only subsidiary function – to serve the demand of civil turnover. The same as things the other objects of absolute legal relations, such as works of science, literature and art, other personal values, are also subsumed to main objects. The analysis of doctrines of material legal relations as absolute legal relations and relative legal relations proves that the object of absolute rights is the object of performance of obligation. The inference is drawn that relative legal relations (obligations) cannot be exercised individually only in well-defined interaction with absolute legal relations (material legal relations).